

РОЗДІЛ 12 ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

УДК 821.11

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.35.54>

ВЕЛИКА ГРА ГЕРМАНА ГЕССЕ THE GREAT GAME OF HERMANN HESSE

Вихрущ А.В.,

orcid.org/0000-0002-4177-4614

доктор педагогічних наук, професор,

завідувач кафедри української мови

Тернопільського національного медичного університету імені І.Я. Горбачевського

У статті досліджуються особливості роману нобелівського лауреата Германа Гессе «Гра в бісер». Звертається увага на особистість автора, його реакцію на визначальні події першої половини ХХ століття. Аналізується структура роману, особливості ігрової діяльності, закономірності особистісного розвитку літературного героя, значущість і вплив висловлених в романі ідей на літературний процес, гуманітарні науки в цілому. Звертається увага на філософське підґрунтя роману, співмірність з визначальними ідеями експертів Римського клубу, які через сімдесят чотири роки після публікації роману в 1943 р., власне кажучи, повторили головну ідею твору про цінність для особистості інтегрального мислення. Виокремлено ідеї важливі для оцінки тенденцій літературного процесу, наближення до розуміння закономірностей популярності літературних творів, особливості впливу літератури в період трансформації політичних, соціально-економічних засад суспільного розвитку. Хоча популярним є висновок Й. Гейзинґи, що гра «старша за культуру» звертається увага на той факт, що гра є елементом культури на біологічному і соціальному рівнях, тому питання першості не є актуальним. Для виокремлення гри зі світу природи необхідний був певний рівень культури. Актуальність теми обумовлена також масовим впливом, залежністю людей від ігрової діяльності. Якщо раніше назва книги «Homo Ludens. Досвід визначення ігрового елемента культури», яка була опублікована в Нідерландах в 1939 р. розглядалася здебільшого як оригінальне доповнення, або протиставлення до традиційного «Homo Sapiens», а популярне дослідження Еріка Берна «Гри, у які грають люди», стало всесвітнім бестселером, то в наші дні гра з допомогою електронних засобів стали загрозою та цивілізаційним викликом, інструментом маніпуляції та синдрому вивченої безпорадності перед вимогами реальності. У романі Германа Гессе, розглядаються як позитивні, так і негативні аспекти гри. Відзначимо цікаві пропозиції щодо вибору тематики гри, організацію гри як свята, поєднання традицій прилюдних диспутів, які були характерною ознакою давніх університетів і академій, з елементами «мозкового штурму (brainstorming)», який з легкою рукою американського дослідника А. Осборна набув значного поширення. Стаємо свідками унікального явища, коли літературний твір випереджує події та стає своєрідним дороговказом для наукових узагальнень і широко використовується на практиці. Високий художній рівень твору сприяв дискусії щодо способу життя, засад інтелектуальної діяльності, покликання особистості.

Ключові слова: особистість, структура, гра, розвиток, мислення.

This article examines the characteristics of the novel "The Glass Bead Game" by Nobel laureate Hermann Hesse. It pays attention to the author's personality and his reaction to the defining events of the first half of the 20th century. The structure of the novel, the features of game activities, the patterns of personal development of the literary hero, and the significance and impact of the ideas expressed in the novel on the literary process and the humanities in general are analyzed. The philosophical basis of the novel is noted, as well as its compatibility with the key ideas of the Club of Rome experts, who essentially reiterated the main idea of the work about the value of integral thinking for the individual seventy-four years after the novel's publication in 1943. The highlighted ideas are important for assessing trends in the literary process, approaching an understanding of the patterns of popularity of literary works, and the specifics of literature's influence during the transformation of the political and socio-economic foundations of social development. Although Johan Huizinga's conclusion that play is "older than culture" is popular, attention is drawn to the fact that play is an element of culture on both biological and social levels, making the question of precedence irrelevant. A certain level of culture was necessary to separate play from the natural world. The relevance of the topic is also due to the mass influence and dependence of people on gaming activities. Previously, the title of the book "Homo Ludens. A Study of the Play-Element in Culture", published in the Netherlands in 1939, was seen mostly as an original addition or contrast to the traditional "Homo Sapiens", and Eric Berne's popular study "Games People Play" became a worldwide bestseller. Nowadays, electronic gaming has become a threat and a civilizational challenge, an instrument of manipulation and learned helplessness syndrome in the face of real-world demands. Hermann Hesse's novel examines both the positive and negative aspects of play. It highlights interesting proposals for choosing the theme of the game, organizing the game as a celebration, combining the traditions of public debates characteristic of ancient universities and academies, with elements of "brainstorming", which gained significant popularity thanks to American researcher A. Osborne. We observe a unique phenomenon where a literary work anticipates events and becomes a kind of guide for scientific generalizations and is widely used in practice. The high artistic level of the work contributed to the discussion on the way of life, the principles of intellectual activity, and the vocation of the individual.

Key words: personality, structure, game, development, thinking.

Постановка проблеми викликана потребою осмислення особливостей впливу літератури на розуміння глибинних засад особистісного розвитку, які мають латентний характер, а також масові явища суспільного життя. Особливу зацікавленість викликають твори авторів яких поєднали високий художній рівень з досягненнями науки й практики, зуміли передбачити розвиток подій. Проблема гри вкорінена в народні традиції, знайшла відображення в працях видатних філософів від Епіктета, який чи не вперше назвав світ театром і виокремив завдання для кожної людини, достойно зіграти свою роль, до Йогана Гейзинга, який своєю ректорською промовою в 1933 р. і знаменитою книгою «*Homo Ludens. Досвід визначення ігрового елемента культури*» викликав дискусії, які не вщухають до наших днів [8]. Мало хто з фахівців звертає увагу на праці видатного мислителя Я.А. Коменського, який блискуче описав ігри в які граються люди, борючись за посади і звання й не зважають на постійну присутність смерті. Врешті-решт і недостатньо поцінована «Велика дидактика», яка розпочинається геніальним заспівом «універсальне мистецтво, вчити всіх всьому, швидко, приємно, з гарантованим успіхом» теж нагадує велику дидактичну гру. Парадокс у тому, що аксіомою стала фраза «Весь світ – театр» (*All the world's a stage*), виголошена Жаком у п'єсі В. Шекспіра «Як вам це сподобається» і мало хто звертає увагу на попередників. Принагідно зауважимо, недостатню увагу до тексту. Адже в тексті п'єси спочатку герцог каже знамениті слова: «Ось бачиш ти, не тільки ми нещасні: / Дає незмірний світовий театр / Без ліку драм – печальніших за ту, / Що ми тут граємо», а лише після цього виголошує свій монолог Жак: «Так, світ – театр, / Де всі чоловіки й жінки – актори. / Тут кожному приписаний свій вихід, / І не одну з них кожне грає роль. / Сім дій в тій п'єсі. Спершу – це дитина, / Що на руках у мамки вередує, / Тоді – школяр зарюмсаний із ранцем, / Чистенько вмитий, що повзе, мов равлик, / До школи знехотя. Тоді – коханець, / Що над баладою про любки брови, / Мов піч, зітхає. Далі – це солдат, / Прокляттями начинений страшними, / Та бородатий, наче леопард, / І честолюбний, і швидкий па сварку, / Що славу-бульбашку шукати ладен / В гарматнім жерлі. Далі вже – суддя / З товстим пузцем, набитим каплунами: / Суворий погляд, стрижена борідка; / Премудростями й казусами повен, – / Так роль свою він грає. Шостий вік / З'їжджає до карлючки Панталоне: / На носі – скельця, а при боці – торба, / Штани, збережені ще з юних літ, / Для висхлих ніг широкі;

мужній голос / Стає, немов дискант дитячий, знову, – / Свистить, сичить. Ну, а остання дія, / Кінець химерної цієї п'єси – / Дитинство друге, напівзабуття: / Ані зубів, ні зору, ні смаку» [19]. Як бачимо, тут не лише порівняння світу з театром, але й влучна характеристика рольових ігор.

Закономірною стала увага до гри саме в тридцяті й сорокові роки минулого століття. На рівні гіпотези спробуємо висловити тезис, що для «втраченого покоління» після першої світової війни і людей які відчували наближення катастрофи, спровокованої гітлерівським режимом», саме гра виступила в ролі ще одного прикладу психологічного захисту, можливо, з елементами

Парадоксальність ситуації обумовлена тим, що роман Германа Гессе, попри нобелівське визнання, упродовж десятиліть не знайшов достатнього пошанування й належного вивчення в Україні. Варто визнати, що в інших країнах творчість видатного німецького письменника активно вивчається, стала темою дисертаційних досліджень, дискусій. Щоправда, якщо при житті Германа Гессе (1877–1962 рр.) його твори то визнавалися, то критикувалися, то спалювалися, а в наші дні або перекладалися на десятки мов, або замовчувалися системна оцінка життя й творчості письменника, ще чекає на монографічні дослідження, принаймні в нашій країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські філологи не могли не звернути увагу на творчість Германа Гессе. На особливу увагу заслуговує аналіз досягнень видатного німецького письменника в працях К.О. Шахової. Оригінальна дослідниця, яка в кандидатській та докторській дисертаціях вивчала й популяризувала угорську літературу не залишила поза увагою й творчість письменників інших країн. Її висновки про творчість відзначаються глибиною й точністю. Оцінка спадщини німецького письменника поєднує визнання таланту з критичною оцінкою авторської позиції. Наприклад, К.О. Шахова свого часу писала: «Один із найвидатніших німецьких письменників, найоригінальніший і найхимерніший митець ХХ сторіччя, Гессе жив у трагічному світі нашої доби, багато пережив і побачив. Він знав свій час і своїх сучасників, але майже не писав про їхнє щоденне життя і турботи. У своїх найвідоміших книгах письменник підіймав створену ним дійсність до високих сфер духу, абстракції та узагальнення ... «Гра в бісер» була завершена й надрукована в роки Другої світової війни. Але марно шукати в романі прямий відгомін подій, які схвилювали весь світ. Усе, що відбувається в ньому, дуже віддалене в часі від бурхливої та

кривавої сучасної історії, винесене в майбутнє, десь на два-три століття вперед» [16]. Як бачимо, видатна філологиня поєднує «найоригінальнішість» і «найхімернішість»; розуміння трагічності доби і докір за віддаленість від кривавої історії. Зауважимо, що це ще толерантна оцінка. Хоча варто було б врахувати, що дружина письменника так і не вийшла з психіатричної клініки, а він сам після масового цькування за творчість і пацифізм ледь врятувався, завдячуючи професіоналізму видатного психолога К.Г. Юнга. Інші автори навіть дорікали Г. Гессе за те, що він сам не відмовився від німецького громадянства. Врешті й оцінка самих видатних його творів, мабуть викликала б у письменника жаль. Можна сказати, що сучасники і нащадки так само не зрозуміли його як і представники ордену не зрозуміли дій магістра Йозефа Кнехта. Ця паралель потребує подальшого вивчення.

Українські дослідники, які аналізували творчість Германа Гессе звертали увагу і на особливості ігрової діяльності в різних аспектах життєдіяльності. Наприклад, відомий фахівець Д. Затонський аналізував роль гри у мистецтві. Зауважимо, що завершуючи передмову до роману «Герман Гессе і його роман „Гра в бісер” Д. Затонський визнає енциклопедичний рівень знань автора, що, правда, відразу ж не втримується від парадоксального доповнення «Важче назвати це освіченістю. Давався знаки брак системи. Дехто з самоуків здатен довідатись про певні речі набагато більше, ніж вихованець Кембріджа, Сорбонни чи Геттінгена. Але в самоука неминучі прогалини, і то не так через брак програми, як через вільне ставлення до неї. Гессе, наприклад, був байдужий до європейської філософії після Сократа, і він її майже не вивчав. Навіть Гегеля, за його власним визнанням, читав мало». Винятком були тільки Шопенгауер, Ніцше та психоаналітики Фрейд і Юнг. Письменникові, на відміну від ученого, брак систематичної освіти в принципі не повинен заважати. Але на творчості Гессе його певний дилетантизм усе ж таки позначився» [9, с. 9]. Знову дивовижне поєднання визнання художнього рівня й звинуваченні в дилетантизмі. При всій повазі, ця передмова може бути прикладом для розуміння особливостей літературних критиків. Адже, якщо дотримуватися такої логіки, то автор не має права писати, поки не здобуде класичну освіту й не вивчить філософську систему Гегеля на рівні Андрія Баумейстера. З чим можна погодитися з автором передмови, то це із прикінцевим висновком, що «Гра в бісер» був, мабуть, й «перший постмодерністський

роман, але й досі в усій складності своєї гри ще не розпізнаний» [9].

Зауважимо, що в сучасних умовах ігрова діяльність набуває нових значень. Наприклад А.О. Безчотнікова в авторефераті дисертації «Відеоігри в системі соціальних комунікацій» підкреслює, що проблеми «ефективності рекламних відеоігор, гейміфікаційних стратегій в інтегрованих комунікаціях посідають значне місце серед наукових розвідок США, Великої Британії, Німеччини, Швейцарії та ін. В університетах США та Великобританії в навчальних програмах з'явилася нова дисципліна «Game study», присвячена дослідженню відеоігор. Осмислення феномену цього явища здійснено в працях Д. Шелл, Е. Адамса, Я. Богоста, Д. Джеспера, Г. Тавінора, Е.Дж. Аарсеза, Р. Грузіна, М. Ігнат'євої, І. Бурлакова. Досліджено історію, еволюцію едвергеймінгу, впливи гри на бренд і брэнда на гравців; ставлення споживачів до мобільної реклами в працях Я. Богоста; Я. Ібрагіма; Д. Чембера; Т. Вінклера та К. Бакнера; К. Гурау; С. Хадсон і Д. Хадсон; М. Свон; М. Шарма. Питання гейміфікації вивчали Г. Цичерманн, К. Каннінгем; К. Вербах, К. Шейнер, Ф. Хаас, У. Бретшнайдер, І. Блом, Я. Лемістер, М. Алчебаєв, А. Гайдуков» [2, с. 1]. Ця тема стає дедалі популярнішою. Має рацію А.О. Шаламай, зауваживши в цікавому дослідженні, що «індустрія відеоігор – одна з найприбутковіших медіагалузей світу, яка привертає увагу не лише гейм-дизайнерів та гравців, а й дослідників, відкриваючи нові перспективи розвідок. Однією з них є вивчення відеоігрового дискурсу, яке може стати у пригоді фахівцям з локалізації – лінгвокультурної адаптації змісту відеоігри для різних ринків» [18, с. 102]. Можна передбачити, що увага до романів німецького мислителя буде з кожним роком зростати. Творчість Германа Гессе досліджувало багато українських фахівців. [5; 6; 10; 11; 12; 15]. Нам імponує думка, яку висловив лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка К. Москалець у відомому творі «Гра триває, Літературна критика та есеїстка». Його висновок, як завжди гострий і точний: «Цю книгу мені подарували 21 січня 1979 року. Кілька місяців по тому, під час чайного ритуалу, я сказав: „Браття і Сестри! То є найголовніша книга мого життя. Вона має назву „Гра в бісер“. Її написав Герман Гессе”. У чашку із часм скрапували вишневі пелюстки. На Сході яснів вузький серпик триденного місяця-молодика. І Сестра Тома була вбрана в найкраще своє кімоно. Вчитель промовчав. Він знав, що я не помиляюся. „Гра в бісер” допомагає виробити критичне й відсторонене

ставлення до нашої „фейлетонної доби”. Завдяки моделі розуміння, створеній Гессе, я збагнув, що недовіра, часто – відразу до ненастанної зливи масової літературної продукції і, відповідно, до небувалого знецінення слова, має підстави, що відразу та спротив усюдисущому базиканню дилетантів не є моєю приватною ідіосинкразією, а, навпаки, свідчать про здорову реакцію на ненормальні речі. Я навчився відрізняти справжніх гравців у бісер від їхніх численних імітаторів, продавних і несумлінних письменників, отже, зосередив увагу на перших, ігноруючи других. Адже те, що не можливо інтегрувати, слід ігнорувати» [13].

Як бачимо, тема гри не втрачає актуальності. Значить будуть роман Германа Гессе читати і перечитувати, хвалити і критикувати, знаходити неточності й дивуватися футурологічним передбаченням. При нагоді згадаємо оригінальну монографію П. Селігея, який після монографії «Світло і тіні наукового стилю» потішив читачів новаторською працею «Українська мова у 2222 році: Вступ до лінгвофутурології» в якій визнав прикрий факт: «Обрій наших передбачень не перевищує кількох років і обмежується переважно планами втілення мовного законодавства. Далі – непроглядний туман. Так само не є предметом наукових студій мовне майбутнє людства загалом. У вітчизняному мовознавстві практично немає ні статей, ні тим паче монографій на цю тему. Соромливо обминають її і підручники з мовознавства. Доробок зарубіжних учених також не надто рясний – можна назвати лише поодинокі праці, розбіжні за рівнем і якістю» [17, с. 5]. Коли «розсіється туман» і розвидниться, лише тоді дослідники побачать і високий рівень великої гри Германа Гессе, і високий художній рівень, і глибинність передбачень.

Визначення завдання. Враховуючи неоднозначність оцінок творчості Германа Гессе, зростання популярності роману «Гра в бісер» через вісімдесят років після написання, розуміння значущості ігрової діяльності в житті людини виникає потреба у продовженні дискусії, оцінці актуальності ідей в наш час і в перспективі. Передбачення й пропозиції нобелівського лауреата виходять за межі художнього твору, сягають рівня цінності в контексті розуміння суті творчості, права особистості на свободу вибору, розумового виховання й самовдосконалення. Особливої значущості набуває освітня політика, пошук закономірностей розвитку людини. На нашу думку, творчість Германа Гессе потребує системної оцінки фахівців з питань літератури, а також соціально-економічного спрямування, педагогів і психологів. Варто звернути увагу

і на той факт, що в 1994 р. Джон Неш за теорію ігор став нобелівським лауреатом з економіки, а широку популярність здобув завдяки книзі Сильвії Назар і фільму «Ігри розуму». Доволі красномовний факт.

Виклад основного матеріалу. Насамперед звернемо увагу на структуру роману, оскільки це має важливе значення для розуміння його значущості. Можна виокремити декілька головних частин. Насамперед це філософсько-соціальні роздуми, які могли б бути частиною монографії, присвяченої історії літератури й багатьом іншим наукам гуманістичного спрямування. Щоправда, в першій частині, початку великої гри автора, відчувається прихована, а здебільшого і не прихована іронія. Адже на самому початку звучить тезис, що метою виховання в Касталії є «вилучення всього індивідуального і якомога повніше вростання окремої особи в ієрархію Виховної Колегії і Відділу Наук». З іншого боку в романі зустрічаємо чимало протилежних прикладів, починаючи з дій головного героя. Більше того, говорячи про підкорення Г. Гессе відразу ж пише про необхідність не втратити водночас «сили, свіжості, дивовижної енергії, що становить суть і окрасу особистості» [7, с. 30]. Не випадково, що саме в цій частині відзначається значимість закономірності теза – антитеза. Не випадково в літературознавстві ці поняття займають одне з чільних місць. Автор пише про окрему особистість, підкреслюючи, що не тому, що «визнає культ особи». Дослідники як правило стверджують, що цей термін начебто вперше використаний в 1956 р. у відомій постанові «Про подолання культу особи та його наслідків». Було б цікаво прослідкувати динаміку використання цього терміну в художній літературі.

Автор наче грається з читачами, підкреслюючи що суть гри може зрозуміти кожен і водночас, викликаючи гнів критиків, не пояснює про що власне йдеться. Спробуємо розібратися в суті питання, яке важливе для всіх наук, у тому числі для лінгводидактики і професійної лінгводидактики. Для реконструкції потрібно реагувати на ідеї описані в різних частинах роману: 1) у створенні гри беруть участь представники багатьох наук і мистецтв, у тому числі фахівці з математики і музики (якщо ви слухали діалоги кандидата фізико-математичних наук, культуролога і музиканта Олександра Пустовіта і філософа, професора Андрія Баумейстера то легко зрозумієте про що йдеться. Не випадково, що ці відомі мислителі нашого часу аналізували і творчість Германа Гессе). Завданням міждисциплінар-

ного підходу є спроба «живу красу духовності й мистецтва з магичною силою формул точних дисциплін»; 2) тематика кожної гри неповторна, вибирається після обговорення різнопланових проєктів на конкурсній основі, переможець отримує визнання спільноти; 3) у математиків гра набула великої «гнучкості, здатності переходити у творчість і навіть певного усвідомлення себе самої та своїх можливостей»; 4) гра популярна серед еліти інтелектуальної молоді, яка мала від гри «велике задоволення»; 5) поступово гра переходила на рівень синтезу; 6) гра, що колись була «професійною розвагою то математиків, то філологів, то музикантів, почала дедалі більше приваблювати до себе всіх справжніх інтелектуалів; 7) важливою є думка про динамічний характер гри, яка у процесі розвитку стала «втіленням духовного й естетичного ідеалу, високим культом, містичною єдністю розпорошених членів *universitas literarum*. У нашому житті вона взяла на себе частково роль мистецтва, а частково роль абстрактної філософії»; 8) цікавими є тези про важливість у грі споглядання й медитації; 9) гра досягає міжнародного рівня поступово стає «громадським святом»; 10) наявна інформація про технологію гри, яка могла починатися «певною астрономічною конфігурацією, або темою бахівської фуґи, або фразою з Лейбніца, чи з „Упанішад“, а далі, залежно від наміру і хисту гравця, покликана до життя провідна ідея або розвивалась і поширювалась, або збагачувала свою виразність співзвуччями споріднених понять»; 11) гра передбачала зіставлення, протиставлення й гармонійне поєднання (теза – антитеза – синтез); 12) Як приклад вибору теми гри автор роману пропонує «старовинну ритуальну схему китайської садиби з її орієнтацією на сторони світу, з брамою, стіною духів, співвідношенням і призначенням житлових та господарських будівель, з підпорядкуванням їх небесним світилам, календареві й родинному життю, з символікою і правилами планування садка» [7, с. 257].

Як бачимо, в автора немає секретів. Текст розрахований на уважного читача, який отримує не лише важливі теоретичні постулати, але й насолоджується високохудожнім текстом.

Окремого дослідження заслуговує оцінка «фейлетонної доби», яка начебто була в минулому, але інтуїція нам підказує, що історія повторюється: пошук нових авторитетів, приниження, запроданство й самозречення духу, автори мільйонів публікацій теревенили про найрізноманітніші галузі знань, іронічна самооцінка авторів

«творів», улюбленими темами таких публікацій були анекдоти з життя славетних людей, або їх листування, псевдоісторичні дослідження («Улюблені страви композитора Россіні»), попит на розважальну писанину, інтерв'ю з відомими людьми (в популярних акторів, танцюристів, спортсменів, пілотів, або й поетів питали, що вони думають про переваги й вади життя неодружених людей, про можливі причини фінансових криз), читачі дістали силу-силенну анекдотичного, історичного, психологічного, еротичного матеріалу і злива писанини мала тавро «квалітивно і безвідповідально виготовленого масового товару», дивні ігри, вічно охоплені страхом люди жили серед політичних, економічних, моральних струсів, страхітливих воєн, їхні нехитрі освітні ігри відповідали глибокій потребі «заплющити очі і втекти», інтелектуальні пройдисвіти пропонували громадянам силу-силенну лекцій запекло конкуруючи один з одним, позбавлені давнього авторитету професори «годували молодь рештками того, що колись називалось вищою освітою, людство перебувало «на порозі жахливого знецінення слова». Ось вам і футурологічна оцінка.

Логічним продовженням «нетрадиційної» для романістики першої частини став період учнівства літературного героя. Виокремимо центральну подію. Зустріч учня гімназії з Магістром музики. Ця частина поєднує в собі культуру діалогу і приклад педагогічного такту наставника. Починаючи з першого запитання: «Що б ти хотів зіграти?», до спільного виконання музичних творів, з переходом до показу учневі закономірностей компоувати фуґи цей фрагмент має не лише літературне значення, а радше міг би стати окрасою хрестоматії з психології творчості. Достатньо прочитати вплив на учня спілкування з майстром: «Через багато років Кнехт розповідав одному своєму учневі: коли він вийшов із флігеля, в місті і в усьому світі він побачив більшу зміну і більше чару, ніж коли б вони були оздоблені прапорами, стрічками, гірляндами та фесерверками. Він щойно пережив акт покликання, який можна, мабуть, з цілковитим правом назвати таїнством: йому став видимий, гостинно відкрився його очам ідеальний світ, досі відомий його молодій душі або з чужих слів, або з палких мрій. Цей світ не тільки існував десь далеко, в минулому чи в майбутньому, – ні, він був поряд, живий і діяльний, він світився, посилав своїх вістунів, апостолів, таких людей, як цей старий Магістр» [7, с. 69]. В останні роки дослідники дедалі більшу увагу

звертають на проблему самотності. Г. Гессе знаходить глибоке пояснення цього явища в підлітковому віці. Не меншу увагу викликає усвідомлення дитиною свого призначення, особливості переходу в новий навчальний заклад вищого рівня. Ця тема особливо актуальна для українських учнів, які вимушено навчаються в інших країнах, а після реформи освіти розпочнуть навчання в профільних ліцеях. Щодо шкіл вищого рівня автор роману пропонує систему тьюторів, наставників з-поміж старшокласників.

Спротив викличе оцінка вищої освіти для представників вільних професій. Магістр музики висловив жорстокий, але справедливий присуд: «Уже в вищій школі майбутнім лікарям, юристам, інженерам накладають дуже вузький, закостенілий навчальний курс, що завершується кількома іспитами. Склавши їх, студент отримує диплом і тепер начебто має свободу працювати за своєю професією. Але насправді він стає рабом нищих сил: залежить від успіху, від грошей, від свого шанобливого, жадоби до слави, від того подобається він людям чи ні. Він мусить проходити церемонію виборів на посаду, мусить заробляти гроші, бере участь у нещадній боротьбі різних каст, родин. Партій, газет» [7, с. 88]. Завершення періоду учнівства супроводжується цікавим прикладом інтелектуального конфлікту між учнями. Директор школи знаходить «елегантне» рішення, доручаючи Йозефу захищати цінності школи в дискусії з Плініо Десиньорі. Коли ж учень, виснажений навчанням, наближається до депресивного стану йому допомагають два наставники. Магістр музики розповідає про свій досвід подолання невдач, а Йог після серії запитань сократичного рівня запитує: «Хіба ти не бачиш сам, де твоя помилка?». Сучасні філологи оцінять підготовку студентів, описану в романі, з допомогою щорічних звітів про роботу, а також стилістичних вправ «життеписів» з допомогою яких вони наче проживали життя представників різних епох. Не випадково зростає зацікавленість до написання студентами есе [4].

Наступна структурна частина роману пов'язана з життям літературного героя після завершення навчання. Талановито описаний час перебування літературного героя в монастирі, цікаві діалоги з істориком отцем Якобом, який «не приховував свого глибокого недовір'я до будь-якої філософії історії».

Автор роману глибоко описує особливості перебування літературного героя на високій посаді й радість від навчання та виховання молоді, особливості співпраці з «репетиторами».

Г. Гессе в романі такого класу не міг оминати тему творчості. І хоча ці поради в контексті роздумів Йозефа Кнехта начебто прості, не будемо забувати слів Івана Павла II, що «мудрість – це простота». Варто прислухатися до мудрої поради: «Помалу починай зосереджувати свої думки на майбутній щорічній грі. Тобі може здатися, що ще рано, надто рано. А проте я раджу: якщо в тебе немає ще в голові готового плану, хай віднині не мине жодного тижня чи хоча б місяця без того, щоб ти не подумав про майбутню гру. Занотовуй свої ідеї, використовуй кожні свої вільні пів години для того, щоб проглянути якусь класичну партію, бери її з собою також, як їхатимеш у службові відрядження. Готуйся, але не пробуй вимучити з себе добру ідею, а частіше думай про те, що через кілька місяців на тебе чекає чудове, святкове завдання, для якого тобі треба набратися сили й відповідно настроїти себе» [7 с. 255]. Сотні психологів і педагогів шукають «механізми» творчості. Можливо не там шукають.

Особливу зацікавленість викликає опис двох визначальних переходів у житті літературного героя. Перший – це добровільна відмова від статусу, високої посади і робота домашнім вихователем сина колишнього приятеля Плініо Десиньорі. Син приятеля Тіто «галасливий, не дуже вихований» зухвало маніпулює люблячими батьками і водночас готовий до змін. Другий перехід – це завершення життєвого шляху: І час іде, і я із ним іду. / Але щось є, що й після нас залишиться: / Якась рослина рідкісна в саду, / Дитя, що виросте, і книжечка, що пишеться. Можемо сказати, що Герман Гессе вмів підбирати поетичні тексти. Направду вмів. Стаємо свідками дедалі більшої уваги до літературних портретів. Психологічна персонологія (розвиток людини від народження до смерті) починає домінувати. Неодноразово ми підкреслювали перспективність педагогічної персонології, адже навчання упродовж життя поступово стає нормою. Це ще одне підтвердження значущості великої гри Германа Гессе, можливо в цьому і є одна з причин зростання уваги до роману. Це добре. Душа автора може бути задоволена. Павло Загребельний міг би сказати, що роман «написаний з погляду вічності».

Висновки. Велика гра Германа Гессе потребує серії монографічних досліджень. На цьому етапі ми лише зауважимо, що подальшого вивчення потребує аналіз структури роману. Несподіваний теоретичний екскурс на початку твору, який став би окрасою докторської дисертації сам по собі цікаво структурований. Друга частина твору, яка

присвячена особистості Йозефа Кнехта також має складу і розгалужену структуру. Аналізуючи роман можна зробити багато висновків і про ерудицію автора, майстер опис подій, особистісного розвитку, жорстку оцінку соціальної дійсності, дещо приховані прогностичні аспекти, які починають збуватися в наші дні.

В останні роки в Україні дедалі більшу увагу викликає лінгводидактика та її підрозділ професійна лінгводидактика. Складність проблеми в тому, що попри численні дослідження такі питання як дидактична культура усіх учасників навчального процесу, закономірності успішного навчання, історія дидактики, потребували і потребують подальшого вивчення. Зауважимо, що навіть геніальні здобутки Я.А. Коменського не знайшли належної оцінки. Розв'язання цих питань потребує інтеграції зусиль представників

різних наук, що блискуче описано в романі «Гра в бісер», а окремі методи вже «просяються» в оновлені навчальні заклади.

Усвідомлюючи дискусійність цього висновку зауважимо, що завершальна частина роману, на нашу думку, не цілком вдала. Виникає враження, що автор повторив фінальну частину роману Джека Лондона «Мартін Іден». Хоча в цьому творі зрозумілою є причина, обумовлена смертельною переветою. У випадку з Йозефом Кнехтом все набагато складніше і загадковіше. Несподіване рішення, яке не може бути випадковістю, враховуючи інтелектуальний рівень героя. Цілеспрямоване самогубство на очах учня? Своєрідне покарання за відхід зі свого середовища? Можливо, ще один елемент великої гри. Водночас очевидним є право автора завершувати твір саме так, бо він так хотів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Базиляк Д. Тільки у амебоподібних можна виділити основну рису характеру. URL: <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/tilky-u-amebopodibnykh-mozhna-vydilyty-osnovnu-rysu-kharakteru> (дата звернення 10.08.2024).
2. Безотнікова А. О. Відеоігри в системі соціальних комунікацій : автореф. дис. ... канд. наук із соціальних комунікацій : 27.00.01. Дніпро, 2018. 17 с.
3. Вихрущ А.В. Володимир Вихрущ: літературний портрет. *Закарпатські філологічні студії*. 2024. Випуск 33. Т.2. С. 150–158.
4. Вихрущ А.В. Есе в системі розумового виховання студентів. *Медична освіта*. 2022. № 4. С. 117–126.
5. Гапонова Л. «Інтелектуальний роман» Г. Гессе «Гра в бісер». *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 46, том 1. 2021. С. 126–129.
6. Гапонова Л.Є. Моделі культури в контексті роману Г. Гессе «Гра в бісер». *Вісник мариупольського державного університету*. Серія : Філологія. 2023. Вип. 28. С. 58–65.
7. Гессе Г. Гра в бісер. Спроба опису життя маістра гри Йозефа Кнехта разом з його творами. Харків : Фоліо. 2020. 586 с.
8. Гейзинга Г. Homo Ludens. Досвід визначення ігрового елемента культури. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Heizynha_Yohan/Homo_Ludens/ (дата звернення 10.08.2024).
9. Затонський Д. Герман Гессе і його роман «Гра в бісер». *Гра в бісер. Спроба опису життя маістра гри Йозефа Кнехта разом з його творами*. Харків : Фоліо. 2020. С. 5–28.
10. Мегела І. «Гра в бісер» Германа Гессе як філософська утопія. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». 2015. Вип. 54. С. 200–205.
11. Мегела І. П. Ігрові аспекти філософської утопії Г. Гессе «Гра в бісер». *Літературознавчі студії*. 2015. Вип. 1(1). С. 381–390.
12. Михайлин І. Л. Рецепт подолання масового суспільства в романі Германа Гессе «Гра в бісер». *Філологічні трактати*. 2016. Т. 8. № 2. С. 63–73.
13. Москалець К. Гра триває. Літературна критика та есеїстика. URL: Електронний ресурс. Режим доступу. <https://litmir.club/br/?b=199823> (дата звернення 11.08.2024).
14. Тищенко О. Герман Гессе: маістр втечі. *НЕЙРОNEWS*. 2020. № 3 (114). С. 61–66.
15. Оришака О.М. Філософсько-естетичне спрямування творчості Германа Гессе. *Мова і культура*. Київ. 2004. Т. VII. Ч. 1. Вип. 7. С. 150–154.
16. Шахова К.О. Зарубіжні письменники. *Енциклопедичний довідник*. У 2 т. Т. 1: А–К / За ред. Н. Михальської та Б. Щавурського. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. С. 381–386.
17. Селігей П.О. Українська мова у 2222 році: Вступ до лінгвофутурології / НАН України, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ : Академперіодика, 2023. 452 с.
18. Шаламай А.О. Дискурсивні особливості внутрішньо ігрового тексту відеоігор різних ігрових жанрів. *Закарпатські філологічні студії*. 2024. Випуск 33. Т.2. С. 102–107.
19. Шекспір В. Як вам це сподобається / пер. з англ. О. Мокровольського. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/William_Shakespeare/Tvory_v_shesty_tomakh_Tom_4 (дата звернення 10.08.2024).